

UOT 37.01.

Nilufər Cavid qızı Qəhrəmanlı
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı
<https://orcid.org/0009-0006-7007-4920>
[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(6\).73-76](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(6).73-76)

TƏHSİLDƏ NAILİYYƏT MOTİVASİYASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Нилуфер Джавид гызы Гахраманлы
докторант по программе доктора философии
Института Образования Азербайджанской Республики

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ МОТИВАЦИИ ДОСТИЖЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Nilufer Javid Gahramanly
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THE MAIN DIRECTIONS OF ACHIEVEMENT MOTIVATION IN EDUCATION

Xülasə. Məqalədə təhsildə nailiyyət motivasiyasının təzahürləri, o cümlədən onun əsas istiqamətləri diqqət mərkəzinə gətirilir. Qeyd olunur ki, nailiyyət motivasiyası motivasiyanın optimal səviyyəsinin qorunub saxlanmasında, tələblərin akademik göstəricilərinin artırılmasında, o cümlədən akademik performansın qurulmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə nailiyyət motivasiyası təhsil kontekstindən təhlil edilir, müxtəlif bacarıqların formalaşmasında onun rolu ayırd edilir. Bu sahədə aparılmış tədqiqatlar sistemləşdirilir, o cümlədən tələblərdə, təhsil sahəsində nailiyyət motivasiyasının optimallaşdırılması istiqamətləri göstərilir. Sonda qeyd olunur ki, nailiyyət motivasiyasının inkişaf etdirilməsi üçün zəruri şərt pozitiv təhsil mühitinin formalaşdırılmasıdır.

Açar sözlər: *təhsil, nailiyyət motivasiyası, əsas istiqamətlər, müvəffəqiyyət motivasiyası*

Аннотация. В статье освещены проявления мотивации достижения в образовании, в том числе ее основные направления. Отмечается, что мотивация достижения важна для поддержания оптимального уровня мотивации, повышения академических показателей требований, а также формирования академической успеваемости. В статье мотивация достижения анализируется с точки зрения образования, выделяется ее роль в формировании различных умений и навыков. Систематизированы исследования, проводимые в этой области, в том числе обозначены требования, направления оптимизации мотивации достижения в сфере образования. В конце отмечается, что необходимым условием развития мотивации достижения является формирование позитивной образовательной среды.

Ключевые слова: *образование, мотивация достижения, основные направления, мотивация успеха*

Abstract. Manifestations of achievement motivation in education, including its main directions, are brought into focus in the article. It is noted that achievement motivation is important in maintaining the optimal level of motivation, in increasing the academic indicators of requirements, as well as in building academic performance. In the article, achievement motivation is analyzed from the context of education, and its role in the formation of various skills is distinguished. The research conducted in this field is systematized, including the requirements, directions for optimizing achievement motivation in the field of education are indicated. In the end, it is noted that A necessary condition for the development of achievement motivation is the formation of a positive educational environment.

Keywords: *education, achievement motivation, main directions, success motivation*

Müasir dövrdə nailiyyət motivasiyasının formalaşdırılması günün tələbidir. Bazar münasibətləri kontekstində insan istehlak məhsuluna çevrilməsi onun cəmiyyətə və özünə münasibətinin dəyişir, daima nailiyyət uğurunda mübarizəyə təhrik edir. Bəs görəsən nailiyyət motivasiyası dedikdə nəyi nəzərdə tuturlar? Ümumiyyətlə, nailiyyət motivasiyasını inkişaf etdirmək, motivasiyanın optimal səviyyəsini saxlamaq mümkündürmü? Bu və ya digər suallara cavab vermək üçün nailiyyət motivasiyanın tədqiqi aparmaq, bu sahədə mövcud tədqiqatlara nəzər yetirmək vacibdir. Nailiyyət motivasiyasının ilk tədqiqatçılarından biri D. Atkinson və D. McClelland olmuşdur. Onların fikrincə, nailiyyət motivasiyası fəaliyyət keyfiyyəti meyarı ilə korrelyasiya edilir. Qeyd olunur ki, nailiyyət motivasiyası yuxarı və aşağı təbəqələrə nisbətən orta təbəqənin nümayəndələri üçün daha xarakterikdir (1; 2)

Müvəffəqiyyətlə motivasiya olunan insanlar tapşırıqların öhdəsindən daha yaxşı gəlir, onları daha yaxşı xatırlayır və həmçinin yeni vəzifələr götürmək ehtimalı onlarda daha yüksəkdir. D. Atkinsona görə, nailiyyət motivasiyasının klassik anlayışında fərd qarşısına orta dərəcədə çətin məqsədlər qoyur və bununla da uğur qazanır (1, s. 359). Xüsusi təcrübə və davranışları istiqamətləndirən və ortaya çıxaran fərqli nailiyyət motivi ideyası (1; 2) xüsusən də təhsil kontekstlərinə tətbiq edildikdə motivasiya ilə bağlı bir çox müasir nəzəriyyələrin əsasını təşkil edir. Buna baxmayaraq, nailiyyət motivasiyasının və ya nailiyyət ehtiyacının ən maraqlı aspektlərindən bəziləri bəzən unudulmuş kimi görünür və hələ də səmərəli müzakirələrə məruz qalır və ya hələ də öyrənilməmişdir.

Bu baxımdan aktual olan nailiyyət motivasiyası ilə bağlı iki əsas suala cavab vermək istədik. Birincisi, nailiyyətə olan ehtiyac tələbələrin adətən, yəni real vaxtda və real həyatda necə hiss etdiyini proqnozlaşdırırmı? İkincisi, nailiyyət üçün öz-özünə bildirilən ehtiyacın proqnozlaşdırıcı etibarlılığını hansı hallar müəyyən edir?

Nailiyyət motivasiya nəzəriyyəsinə əsaslanaraq (1; 2) qeyd etmək olar ki, insanın nailiyyətə ehtiyacı, xüsusi təcrübə və davranışları ortaya çıxaran genomotivə bənzəyir (3). Onun gerçəkləşməsi üçün operativ, yəni zamanla kor-təbii, əks olunmayan təcrübə və davranışların göstəricisi olmalıdır. Bir çox tədqiqatlarda tətbiq olunan metodlara uyğun olaraq, biz bu xüsu-

si nəticəni ani təcrübə kimi adlandırırıq. İkinci suala gəldikdə, isə qeyd etmək olar ki, tələbələr, prinsipcə, intrapsixik vəziyyətlərinə açıq fikirlə baxdıqları zaman nailiyyət ehtiyacında ifadə olunan kimi əsas incə üstünlükləri dərk edə bilirlər (2;3). Buna görə də, gündəlik həyatda ani yanaşma və qaçınma təcrübələri üçün öz-özünə bildirilən uğur ümidinin və uğursuzluq qorxusunun proqnozlaşdırıcı etibarlılığı daha güclü olmalıdır.

“Nailiyyətəyönlü” insan dedikdə ağılımıza bir çox obrazlar gəlir. Məsələn, ani sınaqlara baxmayaraq, uzunmüddətli məqsədləri istiqamətində səylə çalışan tələbə və ya sadəcə olaraq bu cür davranışa görə yüksək qiymət verən şəxs (2). Klassik nailiyyət motivasiyası nəzəriyyəsində nailiyyət motivasiyası mükəmməllik standartı ilə bağlı öz səriştəsinin özünü qiymətləndirməsi ilə əlaqəli davranışa aiddir. Əsas mənasında insanın uğur qazanmağa qadir olub olmadığını öyrənmək naminə fəaliyyətlə məşğul olmağı xarakterizə edir. Müvəffəqiyyət üçün əsas ehtiyac uşaqlıqda erkən əldə edilən vərdiş halına salınmış, qiymətləndirici və davranış tendensiyası kimi konseptuallaşdırılır. Bu həm də motivə xas situasiya işarələri ilə aktivləşir və fərdin bu cür işarələrə afektiv reaksiyasında özünü göstərir (4).

Tədqiqatçıların fikrincə, tipik olaraq, uğur ümidi və uğursuzluq qorxusu iki ayrı nailiyyət motivi kimi fərqlənir. Birincisi, optimist yanaşma meyli, yəni mükəmməllik standartı ilə əlaqəli vəziyyətlərə doğru hərəkət etmək meyli ilə, ikincisi isə müdafiədən yayınma meyli, yəni belə hallardan uzaqlaşma meyli ilə səciyyələnir. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, həm məktəbdə, həm də həyatda nailiyyətin ən mühüm komponentlərindən biri nəyəsə nail olmaq üçün yaranan motivasiyadır (5). Faktlar göstərir ki, bir çox hallarda, daha az istedadlı, lakin məqsədlərinə çatmaq üçün daha çox motivasiyaya malik olan şəxslərin uğur qazanma ehtimalı daha yüksəkdir. İstedadı olan, lakin qarşısına məqsəd qoya bilməyən və onlara nail olmağa diqqətini fokuslaşdırma bilməyənlər isə mümkün üstünlüyün olmasından asılı olmayaraq istədiklərinə nail ola bilmirlər (5). Şübhəsiz məqsədlərə çatmaq üçün motivasiya təkə fərdləri arxasınca aparmağa deyil, həm də dəyərli hesab etdikləri iş onları başqaları ilə rəqabətə də təhrik edir.

Nailiyyət motivasiyası maraqlı və ya həzzdən qaynaqlandıqda tapşırığın özünə daxili

olur. Yəni onun daxili komponentinə və ya hərəkətverici gücünə çevrilir. Bu xarici təzyiğin məhsulu deyil, insan üçün orqanikdir. Bununla yanaşı insanı fəaliyyətə təhrik edən komponent xarici nailiyyət motivasiyası ola bilər. Tələbələr arasında xarici motivasiyanın ümumi mənbələri yaxşı qiymətlər və ya valideynlər və müəllimlərin tərifləri kimi mükafatlardır.

Tələbələri və ya şagirdləri həvəsləndirmək müəllimlərin gündəlik qarşılaşdıqları əsas problemlərdən biridir. Yeniyetmələrin yeni imkanlar və onları məktəbdə yaxşı işləməyə sövq etməli olan maraqları artırmaq üçün müəllimlər ciddi cəhdlə çalışırlar. Böyüdükcə uşaqlar daha çox idmanla məşğul olur, mürəkkəb düşüncə tərzinə sahib olur və özünü-tənzimləmək üçün daha böyük imkanlara malik olurlar. Bu zaman məqsədi gerçəkləşdirmək üçün daha güclü istək ortaya çıxır (6). Bu çiçəklənən qabiliyyətlərə və münasibətlərə baxmayaraq, nailiyyət əldə etmək üçün motivasiya kəskin şəkildə azalır, yeniyetməlik yaş dövründə isə məktəb işləri daha tez-tez diqqət mərkəzində olur (5).

Təhlillər göstərir ki, nailiyyət motivasiyası üçün həyatın bir dövründə məktəb daha uyğun görünməlidir. Lakin şagird və tələbələr məktəbi onların rifahı üçün daha az faydalı və vacib hesab edirlər. Belə yanaşma nailiyyət motivasiyasını ən azı təhsil kontekstində azaldır və məqsədlərin reallaşması üçün motiv axtarılmır.

Tədqiqatlar göstərir ki, məqsədlər təyin etmək və bu məqsədlərə nail olmaq üçün səyləri tənzimləmək bacarığı tək-cə bu məqsədə xas olan xüsusiyyət deyil, həm fərdi, həm də uşaqların qarşılaşdığı ev və məktəb mühitinin nəticəsidir (6, s.120). Çünki insanlar gənc yaşda həyatda nəyə nail ola biləcəkləri, müsbət motivasiyanın inkişafı ilə bağlı inamlar formalaşdırmağa meyillidirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, məktəbdə uğura nail olmaq həyatda uğur əldə etmək üçün ilkin şərtidir. Bəs görəsən aparılmış tədqiqatlar bu faktları bütünlüklə dəstəkləyirmi? Bir sıra tədqiqatlar (7) göstərir ki, qızlar oğlanlardan daha çox məktəbdə yüksək qiymət almaq istədiklərini və oğlanlardan daha çox qayğı göstərdiklərini bildirdilər. Onlar məzun olduqdan sonra ən yaxşı imkanlar arasından seçim edə bilmək haqqında düşünürlər. Ancaq oğlanlar qızlara nisbətən özlərini daha iddialı kimi təsvir edir və nə edirlərsə etsinlər, ən yaxşısı olmağa can atırlar.

Nailiyyət motivasiyası məktəbdəki performansla və həyatdan məmnunluqla müsbət əlaqələndirilir. Orta hesabla bir sıra ölkələrdə müvəffəqiyyət motivasiya indeksinin ilk rübündə tələbələr daha yüksək, yəni 37 bal topladılar. Elm və alt pillədəki tələbələrlə müqayisədə həyat məmnuniyyəti 0,7 bal daha yüksək (0-dan 10-a qədər miqyasda) olduğu bildirildi (8). Öz sinfində ən yaxşısı olmaq istəyən və ya ən yüksək qiymət almaq istəyən tələbələr daha çox yüksək nəticə göstərdiklərini bildirmişlər. Hətta testlər nə qədər yaxşı hazırlanmış olsa belə, bu onları narahat edir. Müvəffəqiyyət motivasiyasının yeni ölçüsü tələbələrin qarşısına qoyduğu məqsədlər haqqında faydalı məlumat verir, lakin məlumatlar bu nailiyyət məqsədləri olan tələbələr arasında fərq qoymur. Çünki qarşıya qoyulan məqsədi öz dəyərləri kimi qəbul edən tələbələr onlar daxili motivasiyaya malikdirlər və kənar-dan onlara qoyulan məqsədlərə çatmağa çalışan tələbələr isə məktəbdə və ondan kənar mü-kəmməlliklə əlaqəli hərəkətləri gerçəkləşdirirlər.

Ryan və Deci (2000) göstərir ki, xarici motivasiyalı hərəkətlər passiv uyğunluqla nəticələnmə bilər və ya insanlar xarici tənzimləmə ilə eyniləşdikcə və onu tam şəkildə mənimsədikcə zahirən daxililə keçə bilər. Başqa sözlə, tələbələr məktəbdə yaxşı performans göstərmək üçün valideynləri və ya cəmiyyət tərəfindən xaricdən motivasiya oluna bilər və yenə də etdikləri işdə sadıq və orijinal olaraq qala bilirlər (9). Bu, o deməkdir ki, tələbələrdə zahirən görünən motivasiya elə daxili motivasiyadır. Xarici mükafatlara baxmayaraq daxili məmnunluq görünür üstünlük təşkil edir. Yaxşı qiymətlər əldə etməyə çalışmaq və öyrəndiklərini qiymətləndirmək mütləq bir-birinə uyğun gəlməyən məqsədlər deyil (10).

Nailiyyət motivasiyası çətin bir niyyətdir və ardınca yüksək səviyyəyə çatmaq üçün tələbələrin sahib olduğu təlim nəticələridir. İki növ nailiyyət motivasiyası var. Onlar aşağı və yüksək nailiyyət motivasiyasıdır. Problemləri olmayan və yüksək nailiyyət motivasiyası olan tələbələr kiçik vəzifələri həyata keçirməyə meyillidirlər. Ancaq yüksək problemi olan tələbələr isə aşağı nailiyyət motivasiyasına malikdirlər, onlar mürəkkəbdən və çətin tapşırıqların həllindən qaçmağa meyillidirlər. Mahesvari və Aruna göstərirlər ki, nailiyyət motivasiyasına nail olma mübarizə prosesidir və yüksək mükəmməl

fəaliyyət standartını tətbiq etməklə gerçəkləşir (11). Onların fikrincə, nailiyyət motivasiyası psixoloji amillərdən asılıdır və gələcək təhsil və peşəni müəyyən etmək üçün xüsusi təhriklərə malikdir. Onlar müəyyən edirlər ki, nailiyyət motivasiyası ən yüksək standartlara əsaslanan tapşırıqları yerinə yetirmək üçün çətin niyyət (mükəmməllik) və ya rəqabətdə uğur qazanmaq niyyətidir. Bu həm də prosesdə hər hansı bir çətinlik və maneəni dəf etmək üçün insan bir məqsədə çatmaq və məmnuniyyət əldə etmək üçün bir gözlənti olaraq çətin bir performans nəzarət edilməsinə yönəlmiş içəridən gələn bir təşviqdir. Əgər onun idealına nail olarsa, o, özünü tərifləyəcək, əgər deyilsə, o, məyus olacaq. Başqa sözlə, nailiyyət motivasiyası insandan ən yüksək nailiyyətə çatmaq üçün yaranan bir impulsdur (11).

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, nailiyyət motivasiyası bir çox amillərdən qaynaqlana bilər. Onlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) fizioloji amil;
- 2) psixoloji amil;
- 3) fiziki və psixoloji yetkinlik amilləri;
- 4) sosial amillər;
- 5) mədəniyyət amili;

Ədəbiyyat:

1. Atkinson, J. W. Motivational determinants of risktaking behavior // - Nyurok : Psychological Review, -1957, № 64, -p.359- 372.
2. McClelland, David C. The achievement motive. / - D.C. McClelland - Washinhton: 1974.-412 p.
3. Dreber, A., E. von Essen and E. Ranehill. "Outrunning the gender gap – Boys and girls compete equally" // -Wasinhton: Experimental Economics, -2011, № 14/4, pp. 567-582
4. Sheldon, K. M. Integrating behavioral-motive and experiential-requirement perspectives on psychological needs: A two process model // - *Psychological Review*. Washinhton:2011, №118(4),- pp.552–569.
5. Iswanti S.Y. "Pengaruh Motivasi Berprestasi dan Peran Orangtua dengan // - Prestasi Belajar Siswa SMU Taranita I,2012, pp. 1–26, 2012.
6. Sabina, K. "The Role of Achievement Motivation in Educational Aspirations and Performance// - Gen. Prof. Educ. Poloniya: 2010,- № 1, pp. 42–48.
7. Covington, M.V. "Goal theory, motivation, and school achievement: An integrative review" // - Harvard, Annual Review of Psychology, 2000, № 51/1, pp. 171-200
8. Carlson E.N. Overcoming the barriers to self-knowledge / Mindfulness as a path to seeing yourself as you really are.Perspectives on Psychological Science, - New York , 2013.
9. Eccles, J.S. and A. Wigfield/ "Motivational beliefs, values, and goals", // -Wasinhton: Annual Review of Psychology,2011,№ 53, pp. 109-132.
10. OECD, PISA Results: Excellence and Equity in Education // - OECD Publishing, - Paris, 2016,-p.230
11. Ryan, R.M. and E. L. Deci. "Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and wellbeing"// - The American Psychologist. Taranita: 2000, -Vol.55/1, pp. 68-78,
12. Thrash, T. M. The creation and curation of all things worthy: Inspiration as vital force in persons and cultures // In A. J. Elliot (Ed.), Advances in motivation science . NewYork: 2021, Elsevier Academic Press. - pp. 181–244.

6) fiziki ekoloji amillər;

7) ətraf mühit və təhlükəsizlik amilləri (12).

Nailiyyət motivasiyasının tələbələrin təlim nəticələrinə təsiri ilə bağlı bir çox mütəxəssis tərifindən müvafiq araşdırma aparılmışdır. Onlardan biri şagirdlərin təlim nəticələrində nailiyyət motivasiyası və valideynlər rolu arasında müsbət korrelyasiya olduğunu iddia edilir. Bu o deməkdir ki, nailiyyət motivasiyası və valideynlərin rolu nə qədər yüksək olarsa, təhsil göstəriciləri bir o qədər yüksək olar. Müəllimlər tərəfindən bu fakt nəzərə alınmalıdır.

Problemnin aktuallığı. Müasir reallıqlarda həyatda yüksək nəticələr əldə etmək üçün gənclər daim uğur əldə etmək üçün özlərini motivasiya etməlidirlər. Müvəffəqiyyət əldə etmək üçün motivasiya səviyyəsinin yüksək nailiyyət motivasiyaya çevrilməsi vacibdir. Bu baxımdan tədqiqat problemi olduqca aktualdır.

Elmi yeniliyi. Məqalədə nailiyyət motivasiyasının təhlili verilir, problemin həll olunmasına yönəlmiş yanaşmalar sistemləşdirilir, nailiyyət motivasiyası təhsil kontekstində araşdırılır.

Praktik əhəmiyyəti. Əldə olunmuş nəticələr təhsil sistemində, xüsusilə də tələbələrdə nailiyyət motivasiyasının stimullaşdırılmasında, yeni metodoloji istiqamətin işlənməsində və məsləhətyönünlü işlərin həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

E-mail: nilufer.gahramanli@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 25.11.2024